

RAZGLEDI - SCIENTIFIC REVIEW AND
NOTES - NOTES ET COMPTES RENDUS

UDK 910.2(1-772)

GEOGRAFSKI TEORETIČNI PRISTOPI K PROUČEVANJU NERAZVITOSTI
IN NJENA OPREDELITEV

Marjan Cencen*

Povzetek

*Članek predstavlja vlogo geografije pri proučevanju nerazvitih držav in naveda neka-
tera izhodišča za tovrstne raziskave. Hkrati omenja težave, ki se pojavljajo pri vredno-
tenju empiričnih rezultatov ob takih raziskavah.*

Strokovno poročilo. Geografija, družbena geografija, nerazviti, teorija, metodologija.

GEOGRAPHICAL THEORETICAL APPROACHES TO RESEARCHING
UNDERDEVELOPMENT AND ITS DEFINITION

Abstract

*The article introduces the role of geography while researching underdevelopment
countries and tells some startingpoints for such researches. At the same time it
mentions the troubles which appear when we value empirical results of these
researches.*

Scientific report. Geography, Social Geography, Undeveloped, Theory, Methodology.

V zadnjih letih postajajo, predvsem v Nemčiji, zopet aktualni teoretični pristopi k
proučevanju nerazvitosti v geografiji. (Schmidt-Wulffen 1987, 130). Namen teh razprav
je predvsem opredeliti mesto geografije v novešem proučevanju problemov nerazvi-
tih držav, kajti klasična opisna metoda zunanjih pojavnih oblik nerazvitosti z delnimi

* Mag. geografije, 63312 Prebold, Matke 23, Slovenija

razlagami posameznih procesov ni sposobna dati resničnega prispevka k napredku geografije. Schmidt-Wulffen navaja tri različne teoretične pristope, ki so se razvili v zadnjih letih in so vsak na svoj način ostali omejeni s svojo lastno teorijo. Ti pristopi so naslednji:

1. *Teorija odvisnosti* razlaga problem nerazvitosti predvsem s stališča vpliva razvitih držav na nerazvite. Njeni zagovorniki menijo, da si je razviti svet nekdanjih kolonialnih osvajalcev tako močno podredil gospodarsko manj razvite države, da se te ne morejo več razvijati neodvisno od njih. Ta pristop je zanemarljivo vzroke za zavihanje razvoja nerazvitih držav, ki izvirajo iz njihovega lastnega okolja, po drugi strani pa je močno poudaril odgovornost imperializma za neenakomeren razvoj sveta. Razvitim državam očitajo krivično ureditev svetovne trgovine, ki je povzročila dekapitalizacijo t. im. tretjega sveta s prenosom presežkov na transnacionalne družbe (Schmidt-Wulffen 1987, 131).
2. *Dualistični pristop*, pri katerem prevladujejo predvsem družboslovne znanosti, govori o dveh različnih svetovih. Ugotavlja predvsem pojavnne oblike različnosti med dvema deloma sodobnega sveta, kjer vladajo na eni strani moderni gospodarski in družbeni odnosi, na drugi pa tradicionalni, ki so podrejeni prvim (Schmidt-Wulffen 1987, 132).
3. *Koncept strukturne heterogenosti* problema neskladja med različnimi državami ne prikazuje več le opisno, ampak gospodarsko, tehnično, socialno in prostorsko ter ga poskuša problematizirati v časovni dimenziji. V tem konceptu se pojavljata dva pristopa:
 - 3.1. Opisni predstavlja predvsem različne oblike neskladja v svetu na opisni ravni in nima analitične vrednosti;
 - 3.2. Analitični pristop širše in vzročno razlaga medsebojne odnose v svetu ter išče vzroke za obstoječo neenakost. Oblikovanje svetovnega trga je krivo za vzdrževanje in povečevanje te neenakosti, pri čemer je odvisnost vzrok, strukturna heterogenost pa učinek tega odnosa. To je v nasprotju z dualističnim pristopom, ki meni, da so za nerazvitost kriva obstoječa neskladja (Schmidt-Wulffen 1987, 133).

Navedeni teoretični pristopi so v svojem bistvu enostranski in ne morejo pojasniti celotnega spleta okoliščin, ki pogojujejo odnose v današnjem svetu. Teoretični modeli izpostavljajo enega ali več dejavnikov na račun drugih, zato so problemi nerazvitosti interpretirani selektivno (ibid.). Rezultate raziskav pogojuje že teoretični pristop, kar razumljivo sproža spore o primernosti teoretičnih izhodišč, ne glede na empirične rezultate. Teoretični pristop tako postaja večkrat odvisen od politične pripadnosti raziskovalca in glede na to išče tudi krivca za nastalo stanje v imperializmu, kolonializmu, izkoriščanju ipd. (Schmidt-Wulffen 1987, 134).

Naloga teorije ni le razlaganje stanja in iskanje krivca zanj, ampak postavljanje novih vprašanj v zvezi s to problematiko (ibid.). V tem pogledu ni mogoče pristajati na stalnost pojavov, ampak je potrebno ugotavljati stalno prepletanje in medsebojno učinkovanje t. im. modernega in zaostalega, pri čemer ni mogoče ločevati, na primer

tradicionalnega od tržno usmerjenega kmetijstva. Človek se na spremembe življenjskih pogojev odziva z njemu lastnim iskanjem najprimernejših novih rešitev.

Interdisciplinarno zasnovane geografske raziskave naj bi v prihodnosti reševale predvsem naslednje naloge (Schmidt-Wulffen 1987, 135):

1. Analiza lokalnih in regionalnih virov;
2. Ugotavljanje potencialnih in dejanskih socialnih ter ekoloških mej lokalne in regionalne rabe okolja ter naravnih virov;
3. Proučevanje vpliva svetovnega trga na socialno sestavo prebivalstva na lokalnem in regionalnem nivoju.

Nerazvitost torej ni stanje, ampak dinamičen sistem medsebojnih odnosov različnih notranjih elementov v nerazvitih državah ter njihovih odnosov z drugimi z zunanjimi oziroma so odvisni med seboj. Kriteriji za določanje meril nerazvitosti ne morejo biti statična dejstva, ki se običajno merijo količinsko (med njimi je največkrat omenjen narodni dohodek na prebivalca), temveč jih je potrebno ovrednotiti v tistem okolju, v katerem jih proučujemo ter upoštevati njihovo stalno spreminjanje. To vrednotenje je za opazovalca iz drugačnega okolja (v ekonomskem, geografskem in socialno kulturnem pogledu) lahko pristransko in zato nesprejemljivo za tiste, ki so proučevani. Po drugi strani se je potrebno izogibati pretiranemu poudarjanju drugačnosti družb v drugih državah, saj si s tem lahko sami otežimo raziskovanje.

Pogosta slabost raziskovalcev iz razvitega sveta je še vedno prisoten evropocentrični pogled na ostali svet. Ta odnos je bil do pospešene dekolonizacije po drugi svetovni vojni povsem običajen, uvrščal je evropsko kulturo in Evropejce med druge kulture in ljudi, svoj del sveta pa je imel za središče vsega ostalega. Odnos do drugih delov sveta je bil podcenjevalen in nerazumevalen.

V novejšem času je težko govoriti o tem, da razviti svet na ostale dele sveta še vedno gleda tako podcenjevalno kot v času imperializma, vendar njegovi posegi kljub temu dostikrat izhajajo iz lastnih predstav o svetovnem razvoju, ne da bi upoštevali pogoje in stališča prebivalcev drugih držav. Tako je tudi največ znanih teorij o odnosu razvitega in nerazvitega sveta nastalo v državah, ki sebe prištevajo v prvo skupino, zato so kriteriji za uvrščanje v eno ali drugo skupino izbrani po njihovi presoji. S tem je nastala posplošena delitev sveta na "razviti sever" in "nerazviti jug". Kriteriji, ki se najpogosteje upoštevajo, so naslednji: stopnja industrializacije in urbanizacije, visok življenjski standard, višina narodnega dohodka na prebivalca ipd.

Te delitve sveta izrazito temeljijo na ekonomskih osnovah in ne morejo zajeti celotnega spleta značilnosti različnih civilizacij, kjer prihaja do stalnega podrejanja nekaterih delov sveta drugim delom. To ni značilno le za klasični kolonializem, ampak tudi za sedanje gospodarske odnose v svetu. Tisti deli sveta, ki jim je dodeljena vloga nerazvitih, prostovoljno ali pod prisilo opuščajo nekatera načela lastne kulture in načinov preživljanja ter se prilagajajo tujim. Tak razvoj ni povzročil le kulturnih neskladij, ampak tudi pospešeno razslojevanje tradicionalne družbe, ki jo je pogosto nadomestila hierarhičnost na osnovi materialnega bogastva.

Tisti, ki so se v času kolonialne nadvlade hitreje prilagodili novim merilom, so lahko

postali sodelavci predstavnikov razvitejših držav, ki so iskale ugodne pogoje za večanje svojega bogastva. Po dekolonizaciji so ostali na vodilnih mestih skupaj z na novo vzpostavljeno domačo oblastjo ter nadaljevali svojo posredniško vlogo. Domači izkoriščevalci so tako v mnogih državah pripomogli k nadaljevanju diferenciacije znotraj družbe, ki je imela na eni strani vse več bogatih posameznikov, na drugi pa vse večjo množico revnih ljudi.

Običajno so postala središča bogastva večja mesta, vendar le za manjšino, podeželje pa je ostajalo vse bolj zaostalo in revno. K temu je posebej pripomogla denarna oblika gospodarstva, ki je pospešila trganje vezi nekdanj homogenih družb. Te so zaradi prilagajanja tujim pogojem gospodarjenja postajale vse bolj odvisne. Odvisnosti ni mogoče enostavno prekiniti z osveščanjem in težnjami nerazvitih po osamosvajanju, saj predstavlja zapleteno zvezo celotne gospodarske in socialne strukture teh družb z ostalim svetom. Močna povezanost svetovnega trga to odvisnost najbolj pogloblja in dodatno povečuje razlike med posameznimi državami. Z nadaljevanjem teh odnosov se bo položaj nerazvitih držav še naprej slabšal, kar je v nasprotju z nujnostjo, da postanejo čim bolj samostojne in da se pri nadaljnjem razvoju oprejo na lastne sile.

V nerazvitih državah so značilni pojavi predvsem naslednji:

1. *Hitro večanje števila prebivalstva.* Nerazvite države so z nekaterimi socialnimi ukrepi in izboljšanjem zdravstvene oskrbe močno zmanjšale smrtnost, rodnost pa je ostala približno enaka, zato se je začelo število prebivalstva zelo hitro povečevati.
2. *Povečano povpraševanje po hrani* je posledica naraščanja števila prebivalstva. Kljub njeni povečani pridelavi je količina hrane na prebivalca vse manjša. To povzroča iskanje novih obdelovalnih površin, ki večkrat nastajajo na erozijsko zelo občutljivih tleh ali na nekdanjih gozdnih površinah in se hitro izčrpajo.
3. *Ekološki problemi in zmanjšanje virov preživetja.* Ti problemi nastajajo zaradi širjenja obdelovalnih površin na občutljivih tleh in v mnogih primerih tudi zaradi razvoja okolju nevarne industrije. V nerazvite države se seli tista industrija, ki jo zaradi onesnaževanja okolja razvite države vse bolj opuščajo, obenem pa nerazvite države sprejemajo tudi nevarne odpadke razvitih.
4. *Hitra urbanizacija.* Podeželsko prebivalstvo se je zaradi iskanja zaposlitve začelo množično priseljevati v mesta, ki se zaradi tega hitro širijo in ne uspevajo sproti reševati problemov komunalne, socialne, stanovanjske in zdravstvene oskrbe ljudi. Kot posledica tega nastajajo obsežne revne mestne četrti.

Opisani pojavi in posledice nerazvitosti pa se med posameznimi državami razlikujejo. Tako je bilo na primer v Nepal, ki je leta 1979 imel 130 dolarjev letnega dohodka na prebivalca, dokaj težko najti značilne pojave nerazvitih držav (revna predmestja, kriminal, številni berači in podobno), v nasprotju s Perujem, ki je v istem letu imel letni dohodek na prebivalca 730 dolarjev, navedeni pojavi pa so bili tam zelo očitni.

Kljub temu, da v sodobnem svetu veliko govorimo o vse večjem prepadu med bogatimi in revnimi državami, med njimi ni mogoče postaviti natančne meje, saj je prehod med obema skupinama držav postopen. Po nekaterih kazalcih, ki se uporabljajo za ugotavljanje razvitosti, lahko nerazvite države celo presegajo razvite (leta 1979 je bil

na primer v Španiji letni dohodek na prebivalca 4.210 dolarjev, v Libiji pa 8.170 dolarjev). Višina dohodka na prebivalca je povprečje, ki ne pove ničesar o njegovi razporeditvi znotraj določene družbe.

Tovrstne dileme seveda ne pomenijo, da je treba opustiti vse obstoječe kriterije za merjenje stopnje razvitosti posameznih držav, ampak samo opozarjajo na nujnost, da je potrebno količinske rezultate raziskav primerno ovrednotiti in se izogibati posplošitvam. M. Barke in G. O Hare (1984, 6) v svojem delu navajata naslednje značilnosti, s pomočjo katerih je mogoče ugotavljati stopnjo razvitosti:

1. Ekonomski pogoji.

- nizka produktivnost
- nizek letni dohodek na prebivalca
- velike razlike v dohodku med posameznimi deli države in družbenimi sloji
- nizki prihranki in nizka akumulacija kapitala
- počasna gospodarska rast
- majhna poraba energije
- slaba razvitost tehnologije
- prevladovanje enostavnih oblik proizvodnje
- veliko število kmečkega prebivalstva
- slaba infrastruktura
- šibko tržišče
- neugodna sestava izvoznega blaga
- negativna plačilna bilanca
- visoka tehnološka odvisnost

2. Socialni pogoji.

- slaba prehrana
- slabo zdravstveno stanje
- visoka umrljivost otrok
- kratka življenjska doba
- majhen delež pismenega prebivalstva
- slaba tehnična usposobljenost prebivalstva
- veliko število prebivalstva
- hitra rast prebivalstva

3. Kulturno politični pogoji.

- pretežno kmečko prebivalstvo
- slab položaj žensk
- tradicionalne oblike obnašanja
- pestra etnično kulturna sestava prebivalstva
- politična nestabilnost
- avtoritarne ali vojaške vlade

Sklep

Navedeni kriteriji so lahko izhodišče pri opredeljevanju razvitosti držav, obenem pa je potrebno opozoriti, da je teoretično opredeljevanje lahko opravljeno na konkretnih primerih, kjer je možno in hkrati potrebno upoštevati specifičnost vsakega primera posebej. Ob tem se raziskovalec pogosto znajde v dilemi, ko njegove subjektivne sodbe niso v skladu z objektivnimi merili, ki jih je upošteval, kajti nekatera kvalitativna spoznanja in celo osebni vtisi govorijo o nasprotnem. Prednost empiričnih raziskav je v tem, da lahko raziskovalec to dihotomijo uskladi in pojasni.

Literatura

- Barke, M. & O'Hare, G., 1984: The Third World. Oliver/Boyd, Edinburgh.
- Cencen, M., 1989: Geografski problemi Nepala. magistrska naloga, Ljubljana.
- Klemenčič, M., 1983: Nekatere gospodarske značilnosti držav v razvoju. Geografski obzornik, 30, št. 1-2, Ljubljana.
- Schmidt, W.D.W., 1987: 10 Jahre entwicklungstheoretischer Diskussion. Geographische Rundschau, št. 3, Braunschweig.
- Stanovnik, J., 1982: Mednarodni gospodarski sistem. Državna založba Slovenije, Ljubljana.

GEOGRAPHICAL THEORETICAL APPROACHES TO RESEARCHING UNDERDEVELOPMENT AND ITS DEFINITION

Marjan Cencen

Summary

Dynamical relations between developed and undeveloped countries demand that also the geography defines its role in researching them. Some new theories are partial and depending on political view of researches. Underdevelopment is not a station but dynamical system of reciprocal relations among inner elements inside undeveloped countries and their relations with other countries. Important characteristics of undeveloped countries are: rapid growth of population, increased demands for food, ecological problems, decreasing life resources, rapid urbanization. These processes are in different countries variously strong and more or less important. When defining underdevelopment we can help ourselves with some quantitative criterions but which can serve only as starting-point when we value results of researches. These criterions are economical, social and cultural political.